

УДК 821.161.2:(811.163.41:82-14)

КАРАЦУБА МИРОСЛАВА

кандидатка філологічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4836-9264>

KARATSUBA MYROSLAVA

a Ph.D. in Philology, an associate professor, a senior research fellow of the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4836-9264>

Бібліографічний опис:

Карацуба, М. (2020) Здобутки та прорахунки перекладів Максима Рильського із сербської народної поезії. *Матеріали до української етнології*, 19 (22), 63–69.

Karatsuba, M. (2020) Achievements and Miscalculations of the Maksym Rylskiy Translations from Serbian Folk Poetry. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 19 (22), 63–69.

ЗДОБУТКИ ТА ПРОРАХУНКИ ПЕРЕКЛАДІВ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО ІЗ СЕРБСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ

Анотація / Abstract

Максим Рильський є центральною постаттю серед українських перекладачів зі сербської народної поезії в радянський час. Як відомо, перекладацька діяльність загалом посідає дуже важливе місце у творчому доробку цього видатного українського поета. М. Рильському належать і теоретичні праці в галузі перекладів, де він узагальнив власний перекладацький досвід та висловив цікаві думки з приводу перекладацької діяльності інших українських, польських митців – І. Франка, М. Старицького, П. Грабовського, П. Тичини, М. Бажана, Л. Первомайського, Ю. Тувіма та ін. Йому ж належать і теоретичні праці в галузі перекладів: «Про переклади поетичних творів», «Ще про переклади» тощо. М. Рильський брав участь у колективній доповіді П. Антокольського, М. Ауезова «Проблеми перекладу» на II Всесоюзному з'їзді радянських письменників, відома також його індивідуальна доповідь «Художній переклад з однієї слов'янської мови на іншу» на IV Міжнародному з'їзді славистів 1958 року.

Максим Рильський у своїх нотатках із приводу перекладацької майстерності наполягав на тому, що тільки глибоко особиста робота, тільки глибоко індивідуальний підхід до зображуваного й уподобаного матеріалу сприяє справжній, повноцінній удачі. Відтак важливою є правдивість у відображенні думки й форми оригіналу, ідейна відповідність, естетична точність. М. Рильський висунув принцип творчого підходу до оригіналу, при якому перевагу надано термінові «вірність» перед терміном «точність».

На думку дослідника, приваблений зовнішньою подібністю звучання окремих слів і зворотів, недосвідчений перекладач або перекладач-букваліст починає домагатися абсолютної, буквальної точності в переказі оригіналу, але йому заважає різниця в наголосах і синтаксичній будові.

Для М. Рильського важливим є збереження музичної тональності поетичних рядків оригіналу, він дбайливо ставиться до ключового завдання: майстерного, гармонійного відтворення синтаксичних і фонетичних специфічних ознак, а також стилістичного багатства перекладного тексту за умови його адаптації українською мовою.

Ключові слова: М. Рильський, художній переклад, близькість слов'янських мов, творчий підхід, «точність», «вірність».

Maksym Rylsky is a central figure among Ukrainian translators of Serbian folk poetry in the Soviet period. As it is known, translation activity in general occupies a very important place in the creative heritage of this outstanding Ukrainian poet. M. Rylskyi has also written theoretical works in the field of translation, where he summarizes his own translation experience and expresses interesting thoughts about the translation work of other Ukrainian and Polish artists – I. Franko, M. Starytskyi, P. Hrabovskyi, P. Tychyna, M. Bazhan, L. Pervomaiskyi, Yu. Tuvim, etc. He has also written theoretical works in the field of translations: *On Translations of Poetic Works*, *More on Translations* and others. M. Rylskyi has taken part in the collective report of P. Antokolskyi, M. Auezov *The Problems of Translation* at the Second All-Union Congress of the Soviet Writers. His individual review *Artistic Translation from One Slavic Language into Another* at the Fourth International Congress of Slavists in 1958 is also known.

In his notes on translation skills Maksym Rylskyi insists that only a deeply personal work, only a deeply individual approach to the described and liked material contributes to a real, full-fledged success. Therefore, truthfulness in reflecting the thought and form of the original, ideological correspondence and aesthetic accuracy are important. M. Rylskyi has put forward the principle of a creative approach to the original, where the preference is given to the term *fidelity* over the term *accuracy*.

On the scholar's opinion, attracted by the external similarity of the sound of individual words and phrases, an inexperienced translator or a translator-literalist starts to demand absolute, literal accuracy in the original retelling, but he is hindered with differences in accents and syntactic structure.

The preservation of musical tone of the poetic lines of the original is important for M. Rylskyi. He treats the key task carefully: masterful, harmonious reproduction of syntactic and phonetic specific features, as well as the stylistic richness of the translated text in the condition of its adaptation in Ukrainian.

Keywords: M. Rylskyi, literary translation, proximity of Slavic languages, creative approach, accuracy, fidelity.

Максима Рильського можна без перебільшення вважати центральною постаттю серед українських перекладачів із сербської народної поезії у попередньому столітті. Не секрет, що перекладацька діяльність посідає велими важливе місце у творчій спадщині поета. Рильський заявив про себе і як автор низки теоретичних праць у галузі перекладів, де він поділився власним досвідом як перекладач і висловив слушні думки з приводу перекладацької діяльності інших українських, а також російських і польських авторів, – І. Франка, М. Старицького, П. Грабовського, П. Тичини, М. Бажана, Л. Первомайського, Ю. Тувіма, М. Ісаковського та багатьох інших. Йдеться про статті, де він звернувся до творчості окремих оригінальних поетів: «Про переклади поетичних творів», «Ще про переклади», а також про участь у колективній доповіді М. Рильського, П. Антокольського, М. Аuezова «Проблеми перекладу» на II Всесоюзному з'їзді радянських письменників і його індивідуальну доповідь «Художній переклад з однієї слов'янської мови на іншу», виголошену на IV Міжнародному з'їзді славистів 1958 року.

Спостереження М. Т. Рильського в галузі теорії і практики художнього поетичного перекладу зі слов'янських літератур зводяться до думки, що лексична і орфо-епічна близькість слов'янських мов, яка, як видавалося, мала б полегшити працю перекладача, якраз і призводить до специфічних труднощів. Приваблений зовнішньою схожістю окремих слів і зворотів, недосвідчений перекладач або ж перекладач-букваліст мріє домогтися абсолютної точності при переказі оригіналу, але йому на заваді стають розбіжності у наголосах і в синтаксичній будові, у результаті яких може сформуватися важкий і незграбний текст. Відтак Рильський у своїх нотатках з питань перекладацької майстерності наполягає на тезі, що тільки по-справжньому творча робота, лише тонкий індивідуальний підхід до зображуваного і уподобаного матеріалу сприяє появі справжнього повноцінного перекладу. Тому важливою, на його розсуд, є правдивість у відображенні основного змісту й форми оригіналу, ідейна відповідність його ключовим настановам, естетична точність при відтворенні деталей. Як результат, М. Рильський висунув принцип творчого підходу до оригіналу, коли «надається перевага

лише захоплений у звуках дивак і стоїть фронтом до автора та першописного тексту, показуючи читачеві свою спину» [6, с. 48–54].

Проектуючи ці міркування на сербський героїчний епос, зауважимо, що при перекладі необхідно відтворити його неповторну героїчну наснагу у пафосно-трагічному тоні, адже зайва побутова «зниженість» лексики при перекладі одразу ж викличе негативну «знижену» реакцію реципієнта, тому неповторний сербський національний колорит необхідно донести до українського сучасного читача в зрозумілому йому лексичному обрамленні, зберігаючи відвертість і подекуди жорстокість сербського народного епосу. Тут перекладач повинен продемонструвати той самий ідейно-емоційний ефект захоплення в українського читача, що й у читача сербського. Саме його ми і спостерігаємо у численних перекладах М. Рильського. Останній робив художній переклад тільки з героїчного сербського епосу, зокрема з циклів: «Докосівські пісні», «Косівські пісні», «Пісні про Марка Королевича», «Пісні про гайдуків», «Пісні про усюків». Загальна кількість перекладів – сімнадцять текстів, серед них: «Мілан-бег і Драгутин-бег», «Муїо і Алія» – з докосівських пісень; «Банович-Страхиња»; «Цар Лазар і цариця Милиця», «Смерть матері Юговичів», «Дівчина Косовка» – з циклу «Косовські пісні»; «Марко Королевич і віла», «Марко Королевич пізнає батьківську шаблю», «Марко Королевич скидає шлюбну подать», «Марко п'є в рамазан вино», «Оранка Марка Королевича», «Смерть Марка Королевича» – із циклу «Пісні про Марка Королевича»; «Старий Новак і князь Богосав», «Одруження Павла Плетикоси», «Груїца і Арапин» – з циклу «Пісні про гайдуків»; «Одруження Іва Голопузого», «Янкович Стоян у неволі» – з циклу «Пісні про усюків». Саме ці зразки пропонуємо віднести до перекладів, максимально наближених до сербського оригіналу, з урахуванням специфічних ознак доби.

М. Рильський високо поцінював творчість сербського просвітника ХІХ ст. Вука Караджича, про що свідчать його записи, де він вказав, що поет був одним із перших, хто явив світові дивовижні зразки сербської народної поетичної творчості, і той факт, що тексти майбутніх

перекладних творів він брав саме з його збірок, яким теж дав схвальну оцінку і охарактеризував як найкращу зі збірок із фольклорним матеріалом доби. До речі, вочевидь така оцінка була слухна, враховуючи той факт, що практично всі перекладачі із сербської народної поезії тексти запозичували саме з цього видання [6, с. 142].

Коли ж йдеться про українських митців, що зверталися до народної поетичної творчості сербів, то М. Рильський концентрував увагу на текстах збірки В. Караджича, перебуваючи під впливом видання попереднього століття, йдеться про книгу «Сербські народні думи і пісні». Свого прихильного ставлення саме до перекладів М. Старицького М. Т. Рильський не приховував, зазначаючи, що добре знайомий із її змістом і активно звертався до неї і до російських перекладів, готуючи власні тексти. Проте, поява перекладів М. Рильського – значний крок уперед при ознайомленні українського читача із цим фольклорним матеріалом. Попри той факт, що деякі тексти, перекладені ним, наявні і у збірках попередників, скажімо, доволі близький до перекладу М. Рильського текст сербської народної пісні «Одруження Павла Плетикоси» у перекладі М. Старицького, можемо говорити про принципово новий творчий щабель, більш точний переклад, про що свідчить сама назва збірки перекладних творів, де замість запропонованих М. Старицьким дум, на кшталт українських народних творів, Рильським подано більш точний варіант – сербські епічні пісні.

Тепер детальніше про видання Рильського «Сербські епічні пісні» [11] – першу за радянську добу збірку сербських епічних пісень, відтворених українською мовою. Поява її у цей час теж була не випадковою, адже вихід планували до відкриття слов'янського конгресу в Белграді. До збірки потрапили сімнадцять перекладів саме епічних сербських пісень, тематика яких охоплює різні періоди з сербської історії: від битви на Косовому полі і постаті Марка Королевича до виступів гайдуків та усюків. Цінність збірки не варто применшувати, ще й беручи до уваги той факт, що видання М. Старицького було важко дістати на той час, і збірка виступала практично єдиним україномовним джерелом для знайомства читача з

величчю сербського епосу, даючи йому можливість, апелюючи до розлогої передмови, де проаналізовано перекладні твори на рівні змісту і форми, охарактеризовано значення епосу у світовому контексті, а також українського словничка авторства дослідника Л. Булаховського. Характеризуючи майстерність Рильського-перекладача на терені сербської народної поезії, наведемо декілька зауважень ученого з приводу оригінальної поезії українського митця, де він також залучив фольклорну образність, намагаючись передати просторові враження, шукаючи складні епітети в народнописенному ключі: «Рильський ніколи не вбирає в свою творчість непереробленими власною художньою індивідуальністю ні народної поезії, ні прямої історичної спадщини українського художнього слова... Образи, епітети, метафори, фігури – то свої, то народні, то породжені думкою патріота-сучасника, то поетом, чий голос перегукується з рокотанням струн гусел древнього Бояна, то проступає готовність просто, по-дитячому сприймати з дитинства дороге, то витонченість носія високої художньої культури...». Рильський посідає почесне місце в українській літературі не тільки як багата художня індивідуальність, а й як майстер мови, який прекрасно володіє всіма засобами народної мови в її живих фактах і в її так само живих творчих тенденціях» [1, с. 173].

Дослідник М. Гуць у підрозділі своєї книги «Сербохорватська народна пісня на Україні», присвяченому перекладам М. Рильського, слушно відзначив ті труднощі практичного характеру, які поставали перед перекладачем: адже деякі слова у близьких мовах звучать однаково, а значення мають різне. А трапляється ситуація, коли слово в одній мові має один специфічний відтінок, а в другій – інший, хоч за змістом ці слова близькі або тотожні. Тому часто важко перекладати слова, які в різних мовах мають різну родову приналежність, входять до складу стійких словосполучень тощо. Все це мав враховувати і М. Рильський [3, с. 172]. Так, сербське слово «*ябука*» жіночого роду, в українській мові – середнього, а тому неможливо було максимально точно відтворити вислів: «Моја руко, зелена ябука»... Про дослівну точність перекладу в цьому епізоді не може бути

й мови. Перекладач змушений був шукати близькі до оригіналу образи й поняття, щоб відтворити рядки – «Моја руко, зелена ябука, где си расла, где си устргнута? А расла си на крною моме, устргната на Косову равном!». І поет їх відшукав, підпорядкувавши слову «рука». Йому вдалося навіть зберегти внутрішнє римування оригіналу: «Ручко мила, грушко недоспіла! Де зрсла ти, де тебе зірвали? А зрсла ти у мене на лоні; А зірвали на Косові рівнім!» [10, с. 125].

Одне з таких «творчих» рішень при складному процесі перекладу з близькомовних літератур і фольклору Рильський давно теоретично прокоментував, щоправда, не на цьому прикладі, у своїй статті «Ще про переклади»: «А скільки клопоту завдає перекладачам граматичний рід – і в близьких, і в далеких мовах! Дош по-французьки жіночого роду, і французький поет малює його як дівчину в перловому намисті. А що робити українським і російським перекладачам? Доводиться давати не дівчину, а юнака, тобто цілком міняти образ! Данте називає іній сестрою снігу, бо італійською іній – жіночого роду. Російського та українського перекладачів можуть урятувати лише приблизні відповідники – «паморозь», «изморозь». Тополя, струнка, як дівчина, і дівчина, струнка, як тополя, – зовсім звичайні порівняння в українській народній поезії, у Шевченка. А от «тополь» в російській мові – чоловічого роду... І навряд чи вдалим виходом із важкого становища було, коли в одному російському перекладі шевченківська «Тополя» («По дірові вітер віє...») відтворювалася маловживаним «раина»... [9, с. 138].

У перекладних творах відчувається неабиякий досвід М. Рильського як перекладача, адже йому вдається досягти успіху, при якому кожне слово опиняється у потрібному місці, а скупчення однокореневих слів – відсутнє, проте зберігається точність перекладу і не втрачено стильових особливостей оригіналу.

Самому ж перекладачеві вдається точно відтворити характерні стійкі звороти, передати із максимальною точністю пряму мову персонажів, стійкі вислови з оригіналу. Цілком можна погодитися із дослідником М. Гуцем, який, апелюючи до пісні «Груїца и Арапин» («Груїца і Арапин»), підкреслює позитивні боки перекладу,

зазначаючи, щоправда, що іноді окремі слова перекладені М. Рильським своєрідно, зокрема, епітет «зелений» («јелом зеленом») передано словом «густий» («під ялиною густою»), хоча значення слова є близьким до оригіналу, переклад тут не ідеально точний, проте й не потерпає від такої втрати. Нам видається, що варіант, запропонований М. Рильським, використано заради ритмомелодійного малюнку, адже у слові *зелена* – три склади, у слові *густа* – два. Для збереження характерного розміру сербського епічного вірша – десятирця – перекладач замінив слово *зелений* двоскладовим прикметником *густий*.

Ще один важливий при перекладі мовний пласт – синоніміка. У М. Рильського спостерігаємо і залучення синонімів з тексту оригіналу у всій його повноті, а також і використання синонімічного арсеналу рідної мови відповідно до традицій української народної творчості з усіма її специфічними рисами.

Саме керуючись, вочевидь, такою специфікою українських пісень і уподобань українського читача, Рильський замінив слова відповідниками з іншим нюансом значення. Так, дослідник М. Гуць у новому виданні «Сербська народна пісня в Україні» (2020), відзначивши це явище, навів як приклад рядок оригіналу, де фразу «Што Једрене држе кућу билу» поет перекладає «Стережуть султана дим в Єдрені» [4, с. 145]. Важливе також і звернення до епітета «білий», коли йдеться про будівлю, споруду, дим, широкоживаного у сербському епосі, проте непоказового для текстів українських народних пісень. Рильський не занадто ним зловживав, на відміну від текстів оригіналу, в окремих епізодах його зберігав, а іноді замінював іншими словами, близькими чи тотожними до зразків оригінальних текстів. У відомому на весь світ тексті епічної пісні «Дівчина Косовка» перекладач залишив незмінною образну систему, переклад анітрохи не постраждав від таких змін, навпаки: епітет подано незмінним –

білі лікті, *білий* хліб, або ж із зменшувано-пестливими суфіксами – *біленькі* рукава. М. Гуць згадав про цей епітет в інших перекладних текстах, зокрема: *білі* конюшні й *білий* шовк, *білі* крила, *білі* рамена, *білий* Крушевець і *білі* двори та палаци в султана тощо [4, с. 136].

Частими «гостями» у перекладах М. Рильського стали і образи-символи з українських дум і пісень. Враховуючи специфічне сприйняття українського читача-реципієнта, перекладач використовує їх, аби надати неповторного українського колориту своїм перекладам, відтворити неповторну красу оригіналу, подарувавши йому друге життя в українському поетичному просторі. Оцінка перекладних творів М. Рильського за його життя завжди була висока, здобутки його визнавали незаперечними, проте деякі місця з перекладних творів викликали сумнів чи несприйняття серед критиків його перекладацької спадщини за радянських часів, їх вважали прорахунками, проте М. Рильський їх характеризував інакше, пояснюючи природу появи неточного відтворення перекладацькою необхідністю, прийомом, який він компенсував залученням арсеналу інших поетичних засобів, синтаксичних конструкцій, збереженням змістової канви твору – в урочисто суворій чи зниженій, сміховій тональності, зваженої на поетичних терезах метрики твору і ритмомелодики, відтворення стилістичних, фонетичних особливостей оригіналу.

Зауважимо, що високий рівень перекладів з сербської народної поезії М. Рильського зумовлений також і детальним ознайомленням останнього із відповідною теоретичною літературою, здійсненням спроби порівняльного аналізу народної творчості сербів і українців. Відтак і роль перекладача в популяризації сербської пісні в Україні дуже значна. Його поетичні здобутки знаменують новий вирішальний етап у справі художнього перекладу народної поезії сербів.

Джерела та література

1. Булаховський Л. А. Максим Рильський – поет-патріот. *Булаховський Л. А. Твори* : в 5 т. Київ, 1977. Т. 2. 267 с.
2. Вервес Г. Д. Поет повертається на Батьківщину. *Микола Вороний. Твори*. Київ, 1989. 132 с.
3. Гуць М. В. Сербохорватська народна пісня на Україні. Київ, 1966. 205 с.

4. Гуць М. Сербська народна пісня в Україні. Київ, 2020. 320 с.
5. Зеров М. У справі віршованого перекладу. *Всесвіт*. Київ, 1988. № 8. С. 48–54.
6. Рильський М. Вечірні розмови: нариси, статті. Київ : Художня література, 1964. С. 142.
7. Рильський М. Зимові записи. Київ, 1964. 210 с.
8. Рильський М. Подорож до Югославії. *Вечірній Київ*. Київ, 1962. 17.11. С. 3.
9. Рильський М. Про переклади поетичних творів. Ще про переклади (Статті). *Рильський М. Твори* : в 3 т. Київ, 1955. Т. 3. 403 с.
10. Сербська народна поезія. Київ, 1955. 274 с.
11. Сербські епічні пісні / переклад із сербської М. Рильського. Київ, 1946. 214 с.

References

1. BULAKHOVSKYI, Leonid. Maksym Rylskiy, A Patriotic Poet. In: Leonid BULAKHOVSKYI. *Works: in Five Volumes*. Kyiv, 1977, vol. 2, 267 pp. [in Ukrainian].
2. VERVES, Hryhoriy. The Homecoming of a Poet. In: Mykola VORONYI. *Works*. Kyiv: Dnipro, 1989, 132 pp. [in Ukrainian].
3. HUTS, Mykhaylo. *Serbo-Croatian Folk Songs in Ukraine*. Kyiv: Scientific Thought, 1966, 205 pp. [in Ukrainian].
4. HUTS, Mykhaylo. *Serbian Folk Songs in Ukraine*. Kyiv: Tempora, 2020, 320 pp. [in Ukrainian].
5. ZEROV, Mykola. On the Issue of Poetic Translation. In: Oleh MYKYTENKO, ed.-in-chief, *The Universe*. Kyiv, 1988, 8, 48–54 [in Ukrainian].
6. RYLSKYI, Maksym. *Evening Conversations: Essays, Articles*. Kyiv, Belles-Lettres State Publishing House, 1964, p. 142 [in Ukrainian].
7. RYLSKYI, Maksym. *Hibernal Notes*. Kyiv: Soviet Writer, 1964, 210 pp. [in Ukrainian].
8. RYLSKYI, Maksym. A Trip to Yugoslavia. In: *Kyiv in the Evening*, 1962, November 17, p. 3 (in Ukrainian).
9. RYLSKYI, Maksym. On Translations of Poetic Works. More about Translations (Articles). In: Maksym RYLSKYI. *Collected Works: in Three Volumes*. Kyiv, 1955, vol. 3, 403 pp. [in Ukrainian].
10. PERVOMAYSKYI, Leonid, Maksym RYLSKYI (compilers). *Serbian Folk Poetry*. Kyiv, 1955, 274 pp. [in Ukrainian].
11. RYLSKYI, Maksym (compiler, translator). *Serbian Epic Songs*. Kyiv, 1946, 214 pp. [in Ukrainian].